

Argument Structure of Persian Possessive Verbs in the Mirror of the Agreement and Case-Marking Systems

Fatemeh Bahrami *

Associate Professor, Department of
Linguistics, Faculty of Letters and Human
Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran,
Iran

Abstract

Despite being transitive, possessive verbs are characterized by a lower level of transitivity due to their non-action nature. As a result, the semantic roles of the arguments of such verbs, which pertain to the possessor and the possessed rather than the agent and patient, significantly impact their transitivity. This reduced transitivity is evident in the encoding of grammatical relations. Specifically, the present research demonstrates that in Persian, the possessive verbs *dāštan* ‘to have’ and *budan* ‘to be’ treat their subject and object as non-prototypical arguments, employing different strategies in the agreement and case-marking systems. Consequently, the syntactic structure mirrors the semantic markedness of these arguments.

- This work is based upon research funded by Iran National Science Foundation (INSF) under project No.4023483

*Corresponding Author: f_bahrami@sbu.ac.ir

How to Cite: Bahrami, F. (2025). Argument Structure of Persian Possessive Verbs in the Mirror of the Agreement and Case-Marking Systems. *Language Science Studies*, 12(21), 81-120. doi: [10.22054/l.s.2024.79135.1643](https://doi.org/10.22054/l.s.2024.79135.1643).

Notably, despite their synonymous meanings and equivalent argument structures, *dāštan* ‘to have’ and *budan* ‘to be’ exhibit divergent behaviors in terms of grammatical relations. The explanation lies in the non-prototypical semantic roles of syntactic arguments, allowing either argument the potentiality to occupy the syntactic subject position. Additionally, the two hierarchies of the agreement and case-marking systems, which operate in opposing directions, influence each verb’s preferred strategy for marked encoding. Partial agreement of the verb with the subject (i.e., according to person, but not to number) also serves as a complementary tool for reflecting the marked structure.

1. Introduction

Although in modern Persian the relationship between possessor and possessed is expressed with the verb *dāštan* ‘to have’, in the not-so-distant past, the verb *budan* ‘to be’ also expressed the same relationship. In this article, we will firstly determine, through a brief historical review, which element is the subject in both constructions and what the role of the accommodating construction with “râ” is. And in the next step, by determining the syntactic relations of the possessor and the possessed, we will examine and determine the functional correspondence and distinction between these two possessive constructions, what syntactic-semantic goals this present alternation pursues, and how case-marking and agreement systems have been operated.

2. Literature Review

The literature review can be presented in two parts: 1) views on the function of “râ” as one of the most important case markers in Persian and 2) opinions on the agreement system of Persian. The outcome of reviewing the opinions indicates that, contrary to the initial impression, “râ” does not necessarily indicate the object, nor does verbal agreement definitively indicate the subject.

3. Methodology

We will follow three main discussions in order: 1) determining the syntactic role of the possessor and the possessed by referring to the evolutionary phases of the possessive constructions, 2) how and why syntactic relations alternate in the two possessive constructions, and 3) the relationship between the genitive case and “râ” marking in Persian possessive constructions.

4. Results

In comparing the two possessive constructions *budan* ‘to be’ and *dāštan* ‘to have’, it was found that the presence of “râ” is obligatory for the verb *budan* ‘to be’ and optional for *dāštan* ‘to have’; but in both, “râ” is only accompanied by the possessor.

The main challenge was that grammarians did not agree on the role of the noun accompanied by “râ” in possessive constructions, some considering it the subject while others the object.

By resorting to agreement, we determined that although there is little evidence that a verb has a full agreement with the possessed, no example was ever found showing that the agreement is definitely established with the possessor, and all the available evidence was in cases where both the possessor and the possessed were third-person.

Therefore, the assumption of partial agreement with the possessed (plural), not necessarily a full agreement with the possessor (singular), can also be justified. So, according to the agreement, the possessed must be in the subject position, and the possessor, the element accompanied by “râ”, has the object position.

However, the accompaniment of the possessor with “râ” (even if optional) in *dāštan* ‘to have’ possessive constructions, as a property in the early period of Modern Persian, while the verb also agrees with the possessor, not only made the assumption of subjecthood of the possessor still possible, but was also reinforced by evidence from non-possessive constructions where the subject is accompanied by “râ”, and thus the initial argument was challenged again.

5. Conclusion

The author’s assumption was that the dual behavior of both possessor and possessed, both in the verbal agreement and being marked with “râ”, could arise from the fact that the syntactic roles of these elements have gradually shifted over time. In fact, in Persian, both possessive constructions, before getting the stable stage, adopted an intermediate status, which caused them to simultaneously tend towards both copulative and eventive structures; That is, while they are copulative and therefore the focus of the construction is on the possessed as the subject, they also give preference to the possessor in some regards and highlight it.

The prominence of the possessor in both possessive verbs *budan* ‘to be’ and *dāštan* ‘to have’ depends on specific semantic and discorsal factors such as animacy, familiarity, and topicalization, which is also confirmed historically. Certainly, the prominence of the possessor in *dāštan* ‘to have’ is much greater, and it is such that in Contemporary

Persian, the possessor in *dāštan* ‘to have’ has been able to play a role as a full-fledged subject, and “râ” appears alongside the possessed, and these constructions are eventive and no longer copulative.

Regarding the how and why of the alternation of syntactic relations in possessive predicates, relying on semantic roles and their effect on organizing the syntactic structure of the sentence, we showed that the possessor and the possessed, are macro-roles that have distanced themselves from the two unmarked poles and are located in an almost intermediate position, while indeed inclined towards the undergoer pole. Also, the immediate juxtaposition of the semantic role of the possessed with the patient, as well as the possessor with the possessed, allows syntactic relations to change over time as a result of this close association.

Then, we followed this diachronic change, first in the transformation of the possessive noun phrase to the copulative construction of *budan* ‘to be’ and then in the transition of the copulative construction of *budan* ‘to be’ to *dāštan* ‘to have’. This perspective can also be generalized to the evidence of the accommodation of the subject with “râ” in non-possessive sentences. They are generally passive sentences and the formal subject is actually the same as the semantic object, and in a way, the illusoriness of the subject in passive sentences is marked through “râ” marking. And in the few cases where the subject of a transitive or intransitive verb is also accompanied by “râ”, the analogy is at work. After a short time, “râ” returns to its original role, which is the non-nominative (oblique) case marker, and is no longer used beside the subject.

Also, the developments of possessive construction in Persian, considering the evidence of the three early, middle, and late periods in Modern Persian, the evolution of the case marking in possessive construction, and the relationship between the dative/genitive case and “râ” marking were discussed.

Keywords: possessive predicate, (macro) semantic roles, privileged syntactic argument, case marking, agreement, genitive case, râ marking.

ساخت موضوعی افعال ملکی در آینه نظام حالت‌نمایی و مطابقه فارسی

دانشیار زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

فاطمه بهرامی * ID

چکیده

افعال ملکی به‌رغم دوظرفیتی بودن، در مراتب بالای گذرایی نیستند؛ زیرا غیرکنشی بودن فعل و به تبع آن، نقش معنایی موضوع‌ها که نه بر کنشگر و کنش‌پذیر، که بر مالک و مملوک دلالت دارند، از میزان گذرایی چنین افعالی به‌شدت می‌کاهد. بازتاب این وضعیت در رمزگذاری روابط دستوری مشهود است؛ جستار حاضر نشان می‌دهد که در فارسی دو فعل ملکی «داشتن» و «بودن» فاعل و مفعول خود را به عنوان موضوع‌های غیرسرنمونی تلقی کرده و آن‌ها را به گونه‌ای متفاوت در نظام حالت و مطابقه وارد می‌کنند و به این ترتیب، نشان‌داری معنایی موضوع‌ها در آینه ساخت نحوی منعکس می‌گردد. با توجه به این که سازمان‌بندی روابط دستوری در دو جمله متناظر ملکی نظیر «لقمان سه پسر داشت.» و «لقمان را سه پسر بود.» متفاوت است، ضروری می‌نماید تفاوت رفتاری این دو فعل مترادف از نظر معنا و متناظر از نظر ساخت موضوعی، اما نامتناظر از نظر روابط دستوری تبیین شود. پاسخ را می‌توان در نقش‌های معنایی غیرسرنمون موضوع‌های نحوی یافت که اجازه می‌دهد هر یک از دو موضوع به صورت بالقوه امکان قرار گرفتن در جایگاه فاعل نحوی را بیابند. هم‌چنین، تأثیر سلسله‌مراتب نظام‌های مطابقه و حالت‌نمایی که در جهت معکوس عمل می‌کنند، موجب می‌شود هر کدام از این افعال، یکی از ابزارهای مطابقه یا حالت‌نمایی را به عنوان راهکار ترجیحی برای رمزگذاری نشان‌دار ساخت برگزینند. رمزگذاری ناقص موضوع‌ها نیز می‌تواند ابزار مکملی برای نشان‌دار کردن ساخت باشد.

کلیدواژه‌ها: محمول ملکی، (فرا)نقش‌های معنایی، فاعل نحوی ترجیحی، حلت‌نمایی، مطابقه، حالت اضافی، «را» نشانی.

* نویسنده مسئول: f_bahrami@sbu.ac.ir

این اثر تحت حمایت مادی «بنیاد ملی علم ایران» (INSF) برگرفته شده از طرح شماره ۴۰۲۳۴۸۳ انجام شده است.

۱. مقدمه

گرچه در فارسی امروز رابطه میان مالک^۱ و مملوک^۲ با فعل «داشتن» بیان می‌شود، در گذشته نه چندان دور، فعل «بودن» نیز همین رابطه را افاده می‌کرده است.

(۱) الف. لقمان سه پسر داشت.

ب. لقمان را سه پسر بود.

با وجود تناظر معنایی جملات (۱ الف و ب)، بازنمایی روابط دستوری میان اجزای آن‌ها یکسان نیست. گروه اسمی آغازین یعنی «لقمان» در (۱ ب) با «را» همراه شده و در (۱ الف) فاقد این نشانه است که علی‌الظاهر نشان می‌دهد، باید نقش نحوی «لقمان» در (۱ الف) فاعل و در (۱ ب) مفعول باشد. از دیگر سو در هر دو جمله، فعل صرف سوم شخص مفرد دارد که ظاهراً با «لقمان» در حکم فاعل مطابقت دارد. با این مقدمه، بر آن خواهیم بود با مرور مختصر تاریخی، در وهله اول، مشخص نماییم فاعل در هر دو ساخت کدام است و اساساً سازه هم‌آیند با «را» چه نقشی دارد. در گام بعد، با تعیین روابط نحوی مالک و مملوک، تناظر و تمایز کارکردی میان این دو ساخت ملکی را بررسی و مشخص کنیم، این تناوب فعلی کدام اهداف نحوی - معنایی را دنبال می‌کند و حالت‌نمایی و مطابقت چگونه به خدمت درآمده‌اند. به این ترتیب، نوشته حاضر دو هدف اصلی دارد: نخست، تعیین فاعل / نهاد در جملات متناظر ملکی و دوم، بررسی نحوه تعامل روابط نحوی و اهداف معنایی میان موضوع‌ها و محمول ملکی. در هدف دوم، به رابطه حالت اضافی و نشان‌داری با «را» نیز توجه می‌شود.

پس از مرور مطالعات در بخش دوم، روابط نحوی فاعل و مفعول بررسی می‌شود؛ سپس تبیینی برای چرایی این روابط مطرح می‌کنیم که مشتمل بر سه زیربخش خواهد بود: ملاحظات در زمانی دارد و تبیین‌های نقش‌گرایانه رده‌شناختی و توضیحی در انگاره دستور نقش و ارجاع ارائه می‌شود. در بخش چهارم جمع‌بندی بحث مطرح می‌شود.

1. possessor
2. possessee/ possessed

۲. پیشینه پژوهش

پیشینه مطالعات در دو بخش قابل طرح است؛ نظرات پیرامون کارکرد «را» به عنوان یکی از مهم ترین عناصر حالت نما در فارسی و دیدگاه های پیرامون مطابقه. صدیقیان (۱۳۵۴: ۳۴۷) از «را»ی تعلق نام می برد که ناظر بر حضور آن در ساخت های ملکی است و در جمله هایی می آید که فعل «بودن» حاضر باشد، و بتوان با حذف «را» و جایگزینی فعل با «داشتن» همان مفهوم را از آن دریافت کرد. صدیقیان (۱۳۵۴: ۳۵۱) هم چنین به استعمال «را» در کنار انواع نهاد اشاره دارد که یکی از انواع آن، همراهی نهاد با «را» در «داشتن» ملکی است، هم چون مثال های زیر:

(۲) تو را با من چه کینه در دل
سمک عیار
داری؟

(۳) صاحب کرامات را بدین درگاه
اسرارالتوحید
بسی منزلت ندارد.

اما فرشیدورد (۱۳۸۳: ۲۲۲) معتقد است در «بودن» ملکی، سازه قرین با «را» مفعول است، که احتمالاً ملاک هر دو نفر در تعیین فاعل و مفعول (به ویژه در مثال های ۲ و ۵) بر اساس مطابقه است و در بخش سوم، پیرامون آن بحث خواهیم کرد:

(۴) یکی از ملوک فارس را انگشتری
گرانمایه بود.

(۵) شما را خبر نبود.
سمک
عیار

غلامرضایی (۱۳۹۴: ۱۵۵ و ۳۴-۳۵) هم رأی با صدیقیان، سازه هم آیند «را» را در هر دو فعل ملکی، نهاد (فاعل) می داند. خصوصاً در مثال (۶) تردیدی نیست که اسم همراه با «را» صرفاً می تواند نهاد باشد:

(۶) ایشان را با اهل هنر آمیغی داشتندی. معارف بهاء‌ولد

(۷) تسمیات را اندر حق معانی تأثیری نباشد. کشف المحجوب

به هر حال فارغ از این که سازه هم‌آیند «را» را فاعل یا مفعول بدانیم، علاوه بر تناظر معنایی، نوعی تقارن ساختاری میان افعال ملکی برقرار است؛ و آن این که در جملات (۲) و (۶) برای فعل «داشتن» نیز اسم آغازین با «را» همراه می‌شود. متعاقباً، شاهدی مضاعف بر تناظر ساختاری جملات ملکی «بودن» و «داشتن» خواهیم داشت.

دبیرمقدم (۱۳۶۹: ۱۲۱) تنوعات کاربردی «را» را متوجه تعامل نحو و کلام می‌داند و معتقد است در فارسی امروز، اسمی که «را» می‌پذیرد، جزئی از مبتداست و حوزه کلام مبتداسازی را هدایت می‌کند. او (۱۳۶۹: ۱۴۲) به سابقه نقش‌نمایی «را» برای مفعول‌های غیرصریح، بهره‌ور و صریح اشاره می‌کند و از فرایند تاریخی تبدیل مفعول بهره‌ور به فاعل بهره‌ور سخن به میان می‌آورد که ضمن آن، هم‌آیی «را» با موضوع‌های بهره‌ور فاعلی، از بین رفته است. پس دو نکته برجسته است: تبیین تنوعات کارکردی «را» ذیل نقش واحد «مبتداسازی»؛ و حضور «را» در کنار مفعول بهره‌ور که میل به «فاعلیت» دارد. دبیرمقدم (۱۳۹۹ [۱۴۰۱]: ۲۲۷-۲۷۴) در بررسی ساختارهای دارای فاعل غیرفاعلی^۱ که یکی از وجوه اشتراک اصلی آن‌ها نقش‌های معنایی تجربه‌گر^۲، بهره‌ور/زیان‌ور^۳ و مالک برای سازه فاعل غیرفاعلی است، به ساخت‌های ملکی «بودن» به عنوان ساختار کهن نمونه این مجموعه اشاره می‌کند و با استناد به آراء استسن^۴ (2009: 49-50) در فاعل‌نمایی افتراقی و بارزدال و اسمیترمن^۵ (2013: 21) پیرامون ساخت فاعل‌های غیرفاعلی در زبان هندواروپایی مادر، و ضمن ارائه شواهد تاریخی از فارسی باستان و میانه (دبیرمقدم، ۱۳۹۹ [۱۴۰۱]: ۲۴۳-۲۴۵) «را» را در کنار مالک، حالت‌نشانی غیرفاعلی و مملوک را فاعل فاعلی قلمداد می‌کند که

-
1. oblique subject constructions
 2. experiencer
 3. benefactive/malefactive
 4. Stassen, L.
 5. Barðdal, J., & Smitherman, T.

فعل ربطی «بودن» با آن مطابقه دارد. دبیرمقدم (۱۳۹۹ [۱۴۰۱]: ۲۵۹) معتقد است مالک در واژگان حالت غیرفاعلی دریافت کرده و طبق سلسله مراتب رابطه‌های دستوری^۱ کینان و کامری^۲ (۱۹۷۷) موضوع دوم، یعنی مملوک در دسترس‌ترین گزینه برای دریافت حالت ساختاری فاعلی در نحو است.

از جمله دیگر مطالعات در مورد «را» عبارتند از صادقی (۱۳۴۹)، حاجتی (۱۳۵۸)، نجفی (۱۳۶۶)، لمبتون^۳ (۱۹۵۳ [۱۹۸۴])، برونر^۴ (۱۹۷۷)، لازار^۵ (۱۹۸۲)، کریمی^۶ (۱۹۸۹)، شکوهی و کیپکا^۷ (۲۰۰۳)، رابرتس^۸ (۲۰۰۵)، رحیمیان و حاجیانی^۹ (۲۰۰۹)، بهرامی (۱۳۹۲)، معزی‌پور (۱۳۹۷) و دبیرمقدم^{۱۰} (۲۰۱۸) که به بحث حاضر، ارتباط مستقیم ندارند.

افرادی چون بهار (۱۳۹۳، ج ۱: ۳۸۶)، صدیقیان (۱۳۶۶)، و حیدیان کامیار (۱۳۸۴) و غلامرضایی (۱۳۹۴) به عدم مطابقه فعل و فاعل اشاراتی دارند. صدیقیان به فراوانی عدم مطابقه در فارسی اشاره کرده و معتقد است این امر، برخاسته از قاعده زبانی نامکشوف و نه صرفاً کاربرد سبکی خاص است (صدیقیان، ۱۳۶۶: ۲۵). در فارسی هم برای فاعل جمع می‌توان فعل مفرد داشت و هم برای فاعل مفرد، فعل جمع. رواج و تنوع عدم مطابقه فاعل و فعل و به ویژه عدم مطابقه از حیث شمار، مؤید آن است که تشخیص فاعل (نهاد) در ساخت‌های ملکی که عموماً مطابقه شمار در آن‌ها رعایت نشده، صرفاً متکی بر مطابقه قطعی نیست.

و حیدیان کامیار (۱۳۸۴) به عدم مطابقه فعل با نهاد در شمار و شخص، و نیز به امکان مطابقه فعل با غیرنهاد، یعنی متمم و مضاف‌الیه اشاره دارد و مراد او از متمم و مضاف‌الیه،

1. hierarchy of grammatical relations
2. Keenan, E. L., & Comrie, B.
3. Lambton, A.
4. Brunner, C.
5. Lazard, G.
6. Karimi, S.
7. Kipka, P.
8. Roberts, J.
9. Rahimian, J., & Hajiani, F.
10. Dabir-Moghaddam, M.

سازه‌های پسایند صفات مبهم نظیر برخی، بسیاری و مانند آن است که از نظر نگارنده این سطور کماکان نوعی مطابقت با نهاد محسوب می‌شود. غلامرضایی (۱۳۹۴: ۱۵۵) به مطابقت نکردن نهاد با فعل در جمله‌ای که او متشکل از «نهاد + را + بودن» می‌داند، اشاره می‌کند:

(۸) سلجوق را چهار پسر بودند [= بود].
راحة الصدور و آية السرور

مثال فوق از هر دو جنبه مورد نظر ما، اهمیت دارد؛ نخست، هم‌آیی نهاد با «را» در «بودن» ملکی و دوم، عدم مطابقت فعل با نهاد بلکه با مسند (هر دو به اعتقاد غلامرضایی) و این دو رفتار، صحه بر آن است که در جملات ملکی، تشخیص هیچ کدام از دو سازه فاعلی و مفعولی (یا به بیانی دیگر نهاد/مسندالیه و مسند) چندان صریح و شفاف نیست. ضمناً یادآور می‌شود که غلامرضایی نه تنها جملات حامل «بودن» ملکی، بلکه جملات با «داشتن» ملکی را نیز اسنادی می‌داند و هر دو فعل مذکور را در زمرهٔ افعال ربطی قرار می‌دهد (غلامرضایی، ۱۳۹۴: ۳۴-۳۵). این منظر او را که تلویحاً تناظر دیگری میان دو ساخت ملکی برقرار می‌کند، در بخش بعد دنبال خواهیم کرد. دیگر افرادی چون طاهری (۱۳۸۷)، نوروزی و قربانی (۱۳۹۴) نیز به عدم مطابقت نهاد با فعل اشاراتی داشته‌اند که نکته‌ای و رای مطالب پیش گفته ندارد.

ماحصل مرور آراء آن که برخلاف تصور اولیه، نه الزاماً «را» نشانگر مفعول است و نه مطابقت فعلی قطعاً فاعل را مشخص می‌کند.

۳. بحث و بررسی

به ترتیب سه بحث اصلی را دنبال خواهیم کرد: تعیین نقش نحوی مالک و مملوک با استناد به مراحل تکوینی این ساخت‌ها، چگونگی و چرایی تناوب روابط نحوی در دو ساخت ملکی، و رابطه میان حالت اضافی و حالت نشانی با «را» در ساخت‌های ملکی فارسی.

۱-۳. روابط نحوی مالک و مملوک در محمول ملکی

تناوب ساخت‌های ملکی مشابه آن‌چه در مثال‌های (۱) از نظر گذشت، در دیگر زبان‌های هندواروپایی هم چون انگلیسی نیز یافت می‌شود:

- (9) a. The book is John's.
b. John has a book.

از نظر لاینز^۱ (1968: 388-391) فعل «بودن» دو کارکرد اصلی دارد: وجودی^۲ و گزاره‌ای^۳ و کارکرد گزاره‌ای همان است که ساخت اسنادی^۴ به دست می‌دهد. او مفهوم ملکی «بودن» را در زمره کارکرد گزاره‌ای می‌داند و تناظر آن با «داشتن» را چنین به بحث می‌گذارد: (9 a) جمله‌ای اسنادی است با نقش نهاد برای the book و نقش گزاره^۵ برای John. در حالی که در جمله (9 b) رابطه فاعلی برای John مطرح است و a book بخشی از گزاره (در مقام مفعول) محسوب می‌شود. پس مشارکین در دو ساخت ملکی، نقش‌های دستوری متفاوتی دارند: در (9 a) مملوک، نهاد است و در (9 b) مالک.

لاینز (1968: 392) می‌گوید جملات ملکی «داشتن» (9 b) ساخت‌هایی متأخرترند که از جملات ملکی اسنادی (9 a) حاصل می‌آیند؛ زیرا هر دو نوع جملات ملکی^۶ از نظر معنایی، متناظر و دگرگفت^۷ ساخت‌های وصفی‌اند^۸ (عبارات 9') و خود تأویلی^۹ از عبارت John's book محسوب می‌شوند که به ساخت «بودن» ملکی نزدیک‌تر است.

- (9') a. The book which is John's

1. Lyons, J.
2. existential
3. predicative
4. copulative
5. predicate
6. possessive sentence
7. paraphrase

۸. کارکرد وصفی (attributive) اسم یا صفت در مقابل کارکرد گزاره‌ای یا محمولی (predicative) آن قرار دارد؛ در این معنا که اگر اسم یا صفت در مقام مسند در جمله اسنادی ایفای نقش کند، دارای نقش محمولی (گزاره‌ای) است و اگر وابسته یک هسته اسمی شود، کارکرد وصفی دارد؛ مانند کارکرد محمولی و وصفی صفت به ترتیب در «هوا سرد است» در مقابل «هوای سرد» و کارکرد محمولی و وصفی اسم به ترتیب در «آن مرد معلم است» در مقابل «مرد معلم».

9. transformation

b. The book which John has

شواهد تاریخی مؤید این نظر است. زبان‌های بسیاری فعل «داشتن» ملکی ندارند و در بسیاری از زبان‌های هندواروپایی دارای آن، نیز معنای مالکیت به صورت تکوینی از فعلی در معنای «به چنگ آوردن»^۱ و «نگهداشتن»^۲ حاصل شده است. کما این که در فارسی «داشتن» در معنای «در تصرف گرفتن، در قبضه گرفتن و رهاکردن، در دست گرفتن، نگهداشتن» به کار رفته و دهخدا (۱۳۳۳: ۸۴) شواهدی از چنین کاربردهایی از شاهنامه به دست داده است.

پس تاکنون دو نتیجه اصلی حاصل شد: ساخت ملکی اسنادی «بودن» قدیمی‌تر از ساخت ملکی «داشتن» است؛ و در «بودن» مملوک و در «داشتن» مالک، نهاد است. گرچه لاینز خود تصریح نمی‌کند، اما نظر او مبنی بر تغییر نهاد/ فاعل در انگلیسی در وهله اول، با توسل به فاعل آغازین بودن این زبان و در وهله دوم با مطابقت فعل تأیید می‌شود، که فی‌المثل نشان می‌دهد در (10 a) مملوک و در (10 b) مالک نهاد است:

(10) a. Three books are John's.

b. John has three books.

در عبارت‌های وصفی متناظر در مثال (9') نیز، در (9' a) «کتاب» در بند موصولی هم‌آیند، نهاد و در (9' b) مفعول است. در واقع، تغییر فاعل در پی تغییر ساخت اسنادی به رخدادی^۳ واقع می‌شود؛ زیرا گفتیم ساخت اسنادی از عبارت‌های اسمی ملکی مشتق می‌شود و در آن، مملوک هسته گروه و عنصر محوری است. پس، در تبدیل به جمله اسنادی، مملوک جایگاه نهادی می‌گیرد، اما در ساخت‌های رخدادی، این مالک است که در مقام عاملیت رخداد، محوریت یافته و نقش فاعل را می‌پذیرد.

1. grasp

2. hold

۳. ساخت رخدادی (eventive) در مقابل ساخت اسنادی (copulative) مطرح است که گرچه بهترین نمونه آن در جملات حامل فعل جمله‌کنشی (action) مطرح است، اما الزاماً به این دسته محدود نمی‌شود و مراتبی دارد. چنان‌که فعلی مانند «دوست داشتن» نه بر کنش که بر حالت روان‌شناختی دلالت دارد ولی بالاتر دید غیراسنادی (رخدادی) است.

هرچند در زبان‌هایی نظیر انگلیسی در تکوین جملات ملکی «بودن» به «داشتن»، ساخت اسنادی به رخدادی تغییر می‌یابد، اما کماکان مستدل خواهد بود که از منظر غلامرضایی (۱۳۹۴) در مورد اسنادی بودن هر دو ساخت ملکی «بودن» و «داشتن» در فارسی دفاع کنیم؛ چراکه افعال ملکی نه بر رخداد، بلکه بر وضعیتی دال بر مالکیت اشاره می‌کنند. هرچند مجال تفصیل بحث نیست، مجهول‌ناپذیری «داشتن» و عدم امکان صرف آن به صورت استمراری، دو دلیل قاطعی است که نشان می‌دهد این فعل هم‌چون همتای متناظر خود (بودن) چندان رخدادی نیست و مفهوم بیان وضعیت دارد و این یعنی می‌توان ساخت ملکی «داشتن» را نیز اسنادی دانست، در این معنا که مملوک را به مالک اسناد می‌دهد. از طرفی، دلیل تفاوت انگلیسی و فارسی که در یکی «داشتن» ملکی، رخدادی و در دیگری اسنادی است، به میزان تمایل این دو زبان برای حفظ رفتار نحوی فعل «داشتن» در معنای اصلی خود (به چنگ آوردن و نگه‌داشتن) برمی‌گردد. انگلیسی علی‌رغم تغییر معنایی «داشتن»، رفتار نحوی آن را به عنوان فعل کنشی محفوظ داشته، ولی فارسی، رفتار نحوی فعل را منطبق با کارکرد جدیدش اسنادی کرده است؛ گویی که «داشتن» ملکی در فارسی دستوری تر شده باشد.

اکنون پرسش آن است که آیا اساساً تناوب نهاد و تغییر آن از مملوک به مالک، در فارسی نیز مطرح است؟ خصوصاً آن‌که در مواردی هم‌چون مثال‌های (۱۱) سازه آغازین در هر دو جمله یکسان و از قضا مالک است؛ از طرفی، ما نظر غلامرضایی را مبنی بر این که در فارسی (تا پیش از رسیدن به ساخت‌های «داشتن» ملکی امروزی)، هر دو ساخت ملکی کماکان اسنادی‌اند، پذیرفتیم و بنابراین چنین انتظار می‌رود که مملوک، نهاد باشد. موضوع از این نظر بغرنج است که فعل ظاهراً با همان مالک (رضا) مطابقت دارد.

(۱۱) الف. رضا را فرزندان بسیار بود.

ب. رضا فرزندان بسیار داشت.

در پیگیری بحث باید در کنار ترتیب سازه‌ای، به مطابقت نظر کنیم. شواهد فارسی نشان می‌دهد، جایگاه آغازین الزاماً تعیین‌کننده نهاد نیست و به واسطه ترتیب سازه‌ای آزاد،

می توان هر کدام از مشارکین مالک و مملوک را در ابتدا قرار داد و حتی فعل نیز می تواند میان این دو واقع شود:

	او را	(۱) است.	تاریخ بیهقی
(۱۲) حکم			
مملوک	مالک	فعل	
(۱۳) سمرقند را	چهار در	بود.	المسالک و الممالک
مالک	مملوک	فعل	
(۱۴) دو خاصیت	است	روزه را.	کیمیای سعادت
مملوک	فعل	مالک	

گرچه در جملات (۱۲) و (۱۴) هم چون زبان انگلیسی جمله به مملوک مبتدا شده، اما شواهدی نظیر مثال (۱۳) نیز که جمله با مالک آغاز شود، فراوان وجود دارد. مضاف بر این، اشاره کردیم، مطابقه در فارسی خود بحثی چالش انگیز است و تحت تأثیر عواملی چون جان داری و غیره مشمول تنوعاتی می گردد که می تواند امر مطابقه میان نهاد و فعل را معطل گذارد و یا مطابقه ناقص برقرار کند. این انعطاف چنان است که حتی برای فاعل جان دار نیز قطعیتی در برقراری مطابقه شمار نیست (به ویژه نک. بهار، ۱۳۹۳، ج ۱ و صدیقیان، ۱۳۶۶) و بنابراین، در مواردی هم چون مثال (۱۱) نمی توان به قطع یقین، نهاد را از طریق مطابقه باز شناخت؛ چرا که هر دو فرض برقراری مطابقه کامل با «رضا» یا مطابقه ناقص (مطابقه شخص و نه شمار) با «فرزندان» محتمل است. بنابراین، صرف آن که مطابقه فعل در مثال (۱۱ الف) جمع نیست و به صورت مفرد آمده، اثباتی قطعی بر نهاد بودن «رضا» نیست. در عوض، اگر شواهدی باشد که مطابقه کامل فعل با مملوک را نشان دهد، قطعاً مؤید نهاد بودن آن است. دست کم مثال های (۵)، (۸) [برای سهولت دسترسی تکرار می شوند] و نیز مثال های (۱۵) و (۱۶)، تردیدی نمی گذارد^۱ که در فارسی نظیر سایر

۱. دبیرمقدم (۱۳۹۹: [۱۴۰۱]: ۲۴۵-۲۴۴) در مثال های (۲۹-۳۳) شواهدی از فارسی نو آورده که مطابقه «بودن» با مملوک را نشان می دهد.

زبان‌های هم‌خانواده، در ساخت‌های اسنادی ملکی «بودن»، مملوک نقش نهاد دارد. منطقی است در ساخت‌های اسنادی که در واقع مبتنی بر عبارت‌های وصفی‌اند، مملوک، نهاد و مالک در مقام گزاره واقع شود.

(۵) شما را خبر نبود. سمک عیار

(۸) سلجوق را چهار پسر بودند. راحه الصدور و آیه السرور

(۱۵) ... و یحیی را پسران بودند. تاریخ برامکه

(۱۶) جرم شما را بود. کشف الاسرار

پس نیازی نیست طبق نظر غلامرضایی (۱۳۹۴: ۱۵۵) قائل به بی‌نظمی بیشتری در مطابقه فارسی باشیم که در جملاتی مشابه (۸) مطابقه نه با نهاد بلکه با مسند برقرار شود، آن‌هم بدون آن که دلیلی برای این وضع نامتعارف در بین باشد؛ چرا که به لحاظ رده‌شناختی در سلسله‌مراتب مطابقه برای زبان‌های فاعلی - مفعولی برقراری مطابقه با فاعل، مقدم بر مفعول است؛ بدین معنا که انتظار نمی‌رود فعل نمایه مفعولی بپذیرد، مگر آن که پیش از آن شناسه فاعلی داشته باشد (Croft, 2003: 146). به‌واقع آن‌چه غلامرضایی مسند و بخشی از گزاره تلقی کرده، خود نهاد است که از قضا با فعل مطابقه دارد، ولی به لحاظ ترتیب سازه‌ای در جایگاه بی‌نشان خود نیست.

سلسله‌مراتب مطابقه (Croft, 2003: 146)

۱. نگارنده بر آن است که تمام بی‌نظمی‌های مطابقه در فارسی مترتب بر عدم مطابقه یا مطابقه ناقص میان نهاد/فاعل و فعل است و هیچ موردی از مطابقه میان غیرفاعل و فعل وجود ندارد؛ جز بحثی که در مورد واژه‌بست‌های مفعولی در فارسی مطرح است و آن هم نیاز به شرح و بسطی دارد که موضوع آن از بحث مطابقه به افراد خارج است و از ابعاد دیگری، همچون تناوب نظام مطابقه باید به آن پرداخت. حتی مواردی که وحیدیان کامیار (۱۳۸۴) و برخی دیگر تحت عنوان مطابقه با متمم و مضاف‌الیه مطرح می‌کنند، نوعی مطابقه فاعلی است که مجال بحث آن در این نوشتار نیست و خود فرصتی دیگر می‌طلبد.

فاعل < مفعول صریح > سایر مفعول‌ها

تاکنون، تنها دو به تعمیم کلی رسیدیم: حضور «را» برای فعل «بودن» اجباری و برای «داشتن» اختیاری است؛ و «را» در هر دو ساخت، تنها در هم‌نشینی مالک واقع می‌شود.^۱ در بخش دوم معلوم شد برخی دستوریان، اسم هم‌نشین «را» را نهاد/فاعل و بعضی مفعول می‌دانند. اگر به استناد آنچه در بحث مطابقه گفتیم، مملوک را نهاد بدانیم، پس مالک یعنی سازه هم‌نشین «را» در جایگاه مسند/مفعولی است و این ظاهراً پایان مناقشه است. زیرا گرچه کمتر شواهدی (مثال‌های ۵، ۸، ۱۵ و ۱۶) می‌توان یافت که فعل با مملوک مطابقه کامل داشته باشد؛ اما هرگز مثالی یافت نشد که نشان دهد، مطابقه به قطع یقین با مالک برقرار شده است.

از سوی دیگر، حضور «را» در هم‌نشینی فاعل در ساخت‌های غیرملکی که برخی از آن‌ها اتفاقاً حامل فعل کنشی و لازم است (و تردیدی در تشخیص فاعل ندارد)، قطعیت نظر در مورد نقش سازه هم‌آیند با «را» را در ساخت‌های ملکی به عنوان مسند/مفعول با چالش مواجه می‌کند. در مثال‌های زیر «را» قطعاً در کنار فاعل است:

(۱۷) تو را به طلب خورشیدشاه باید رفتن. سمک عیار

(۱۸) خواجه را بیاید دانست. تاریخ بیهقی
هم‌چنین در مثال‌های زیر که فعل جمله کنشی مجهول است، شاهد هم‌نشینی «را» با نایب فاعل هستیم:

(۱۹) او را به قلعت غزنین نشانده آید. تاریخ بیهقی

(۲۰) وی را به سزاتر باز گردانیده شود. تاریخ بیهقی

۱. در مورد «داشتن» هم‌نشینی مالک با «را» در ساخت‌های متقدم‌تر، همچون مثال‌های (۲)، (۳) و (۶) مدنظر است که هنوز به ساخت‌های کنونی هم‌چون «این خانه را داشتم، ولی یکی دیگر هم خریدم» نرسیده‌ایم.

(۲۱) معتمدی را از درگاه عالی فرستاده آید. تاریخ بیهقی

پس اگر «را» اجازه حضور در کنار فاعل را دارد، در ساخت‌های ملکی نیز، سازه هم‌نشین با «را» (مالک) نمی‌تواند به طور قطع مانع از تلقی آن به عنوان نهاد باشد؛ و مناقشه هم‌چنان باقی است. گفتیم دبیرمقدم (۱۳۹۹ [۱۴۰۱]: ۲۴۶) بر آن است که مالک، فاعل غیرفاعلی و مملوک فاعل فاعلی است و بنابراین، چنین نتیجه می‌گیرد که ساخت‌های مذکور توأمان دارای دو فاعل است: یکی در ساحت صرف و نشان‌دار با «را»، و دیگری در ساحت نحو و دارای مطابقه با فعل. در جستار حاضر، سعی نگارنده بر چگونگی روند تحول فاعل نحوی است.

دوگانگی رفتار مالک و مملوک چه در بحث مطابقه و چه در موضوع نشان‌داری با «را»، می‌تواند برخاسته از آن باشد که نقش نحوی سازه‌ها در این جملات در طول زمان جابجا شده است. در این معنا که در آغاز مملوک نقش نهادی داشته و تدریجاً، زمینه تغییر فاعل از مملوک به مالک احتمالاً ابتدا در ساخت‌های ملکی «بودن» فراهم و سپس، در تناوب ملکی «داشتن» ایجاد شده است. فراوانی مطابقه ناقص با مملوک در «بودن» ملکی شاهدهی بر این مدعاست که مملوک از موضع چندان استواری برای اشغال جایگاه نهادی برخوردار نبوده و بنابراین، برخی و نه همه رفتارهای نهادی را در خود نمایان کرده است. فرض نگارنده آن است که اگر در انگلیسی، به محض جایگزینی «بودن» با «داشتن» ساختار جمله از اسنادی به رخدادی تغییر یافت و به تبع آن نقش مملوک از نهاد به مفعول و نقش مالک از مسند (به عنوان بخشی از گزاره) به فاعل بدل شد، در فارسی هر دو ساخت ملکی، تا پیش از رسیدن به مرحله تثبیت، وضعیت بینابینی اتخاذ کردند که موجب شد توأمان به هر دوشق ساخت اسنادی و رخدادی از جنبه‌هایی متمایل شوند؛ یعنی در عین حال که اسنادی‌اند و بنابراین، توجه ساخت کماکان معطوف به مملوک به عنوان نهاد است، به مالک نیز از جنبه‌هایی رجحان داده و آن را برجسته می‌کند و کم‌کم نقش فاعلی به مالک انتقال می‌یابد. طبیعتاً زمینه این برجستگی مالک در تناوب «داشتن» ملکی قوت یافت و در فارسی متأخرتر چنان تثبیت و قطعی شد که «داشتن» ملکی را تماماً رخدادی کرد و در پی

آن، «را نشانی» از مالک به مملوک منتقل شد. در ادامه انگیزه‌های نحوی در دفاع از فرض مطروحه را دنبال می‌کنیم.

۲-۳. چرایی تناوب روابط نحوی در محمول‌های ملکی

نقش معنایی موضوع‌های هر محمول یکی از اصلی‌ترین انگیزه‌ها در سازمان‌دهی ساختار جمله است. تمامی نقش‌های معنایی را می‌توان ذیل دو فرانش ۱ حامل کنش^۲ (من بعد: حامل) و متحمل کنش^۳ (من بعد: متحمل) گنجانند. ون‌ولین^۴ (1996: 287) معتقد است تعامل میان ساخت منطقی محمول و بازنمایی نحوی آن از طریق فرانش‌ها ممکن می‌شود و رابطه میان جایگاه‌های موضوع در ساخت منطقی و اعطای فرانش معنایی به آن‌ها تابع سلسله‌مراتب زیر است.

شکل ۱: پیوستار نقش‌های معنایی از نظر ساخت منطقی موضوع‌ها (Pavey, 2010: 118)
 ← more agent-like (Actor) ————— more patient-like (undergoer) →

arg. of DO	1 st arg. of do' (x, ...)	1 st arg. of predicate' (x,y)	2 nd arg. of predicate' (x,y)	single arg. of state predicate' (x)
عامل	مؤثر ^۵	تجربه‌گر	حواس/هدف ^۶	کنش‌پذیر ^۸
	مصرف‌کننده ^۹	مالک	مملوک	
	خالق ^{۱۰}	مکان ^{۱۱}	کنش‌رو ^{۱۲}	
	مشاهده‌گر ^{۱۳}	غیره	غیره	
	غیره			

1. macrorole
2. actor
3. undergoer
4. Van Valin, R. D.
5. effector
6. sensation
7. target
8. patient
9. consumer
10. creator
11. location
12. theme
13. observer

موضوع محمول^۱ DO (عامل) بی‌نشان‌ترین فرانشسِ حامل و کنش‌پذیر بی‌نشان‌ترین موضوع در قطب متحمل است. هر چه در گزینش فرانشس‌ها به جایگاه‌های میانی نزدیک شویم، از انتخاب بی‌نشان فاصله گرفته‌ایم. تنها زمانی انتخاب موضوع نشان‌دار برای فرانشس‌ها امکان‌پذیر است که موضوع‌های مراتب بالاتر (بی‌نشان‌تر) در بند حاضر نباشند. حامل و متحمل می‌توانند به عنوان دو موضوع فعل متعدی عمل کنند و یا هر یک به تنهایی موضوع فعلی لازم باشند. در واقع، این دو همان فاعل و مفعول منطقی و نه فاعل و مفعول نحوی هستند. تعداد فرانشس‌ها با مفهوم سنتی گذرایی^۲ مرتبط است، اما میان گذرایی نحوی (سنتی) و گذرایی فرانشسی تفاوت است. گذرایی نحوی، وابسته به تعداد موضوع‌های نحوی در بند است، اما گذرایی فرانشسی براساس تعداد فرانشس‌ها و میزان گرایش هر کدام به یکی از دو قطب پیوستار نقش‌های معنایی تعریف می‌شود. بنابراین، گذرایی محمول آن است که دو فرانشس به عنوان عامل و کنش‌پذیر داشته باشد و با دور شدن فرانشس‌ها از این دو قطب، میزان گذرایی محمول کاهش می‌یابد. و نولین به جای مفهوم سنتی فاعل، اصطلاح «موضوع نحوی ترجیحی»^۳ را به کار می‌برد که همان موضوعی خواهد بود که نسبت به سایر موضوع‌های بند در مراتب بالاتری از سلسله‌مراتب زیر واقع باشد.

شکل ۲: سلسله‌مراتب گزینش موضوع نحوی ترجیحی (Pavey, 2010: 149)

arg. of DO > 1st arg. of do' (x, ...) > 1st arg. of pred' (x, y) > 2nd arg. of pred' (x,y) > arg. of pred' x

به این ترتیب، حالت بخشی با روابط دستوری ارتباط ندارد، بلکه به فرانشس‌ها وابسته است و برای زبان‌های فاعلی-مفعولی تابع دو قاعده زیر است:

۱. DO به عاملیت موضوع و ارادی بودن کنش اشاره دارد و به بیان دیگر agent بودن موضوع را نشان می‌دهد.

2. transitivity

3. Privileged Syntactic Argument

الف. بالاترین موضوع مرکزی در سلسله مراتب فرانشی، حالت فاعلی می پذیرد؛

ب. موضوع فرانشی دیگر، حالت مفعولی می پذیرد (VanValin, 2005: 108).

طبق ملاحظات فوق، مالک و مملوک، فرانش‌هایی هستند فاصله‌دار از دو قطب بی‌نشان و در موضعی تقریباً متمایل به قطب متحمل. گرچه مالک به دلیل موضع بالاتر موضوع نحوی ترجیحی قلمداد می‌شود، اما مجاورت بلافصل نقش‌های معنایی مملوک و مالک به ویژه آن که هیچ کدام فرانش بی‌نشان نیستند، مجال تغییر روابط نحوی در طی زمان را فراهم می‌آورد.

با این که هر دو موضوع مملوک و مالک در ساخت اسنادی ملکی «بودن» حاضرند و مالک در سلسله مراتب موضوع نحوی ترجیحی در جایگاه بالاتری است، اما گفتیم، جملات ملکی تأویلی از عبارت‌های اسمی ملکی اند^۱، و در عبارات وصفی رابطه مالک و مملوک به صورت اضافه بیان می‌شود و مملوک هسته سازه و مالک وابسته آن است؛ پس «بودن» ملکی می‌تواند به عنوان محمولی ایستا و تک موضوعی با تنها یک فرانش معنایی (مملوک) عمل کند و مملوک به عنوان تنها گزینه برای موضوع نحوی ترجیحی (یا همان نهاد) گزینش می‌شود. به این ترتیب، نه تنها پیشتر با شواهدی از مطابقت کامل فعل با مملوک، نقش نهادی مملوک اثبات شد، بلکه اکنون به لحاظ نظری نیز چرایی این مسأله تبیین می‌گردد.

از سوی دیگر، علی‌رغم ارتباط تنگاتنگ جملات اسنادی «بودن» و عبارات وصفی ملکی زیربنایی، نمی‌توان از نظر دور داشت که به موازات تغییر ساختار نحوی از عبارت وصفی به جمله اسنادی، فضای استقلال مالک و خارج شدن آن از رابطه وابستگی با مملوک فراهم می‌آید و این زمینه ساز گذرا شدن فعل ولو در مراتب پایین است که اجازه می‌دهد مالک و مملوک طبق سلسله مراتب شکل‌های (۱ و ۲) به ترتیب به عنوان دو فرانش

۱. اختیاری بودن فعل اسنادی در فارسی باستان تأیید مضاعفی بر ادعای لاینز (1968) مبنی بر اشتقاق ساخت‌های اسنادی ملکی از عبارت‌های اسمی در زبان‌های هندواروپایی است.

حامل و محمول بازتعریف شوند. این موضع جدید باعث می‌شود، مالک به دلیل بالاتر بودن جایگاهش در سلسله مراتب موضوع نحوی ترجیحی، در جایگاه فاعل بنشیند؛ این ادعا به‌ویژه با آن‌چه در بخش پیشینه به نقل از دبیرمقدم (۱۳۶۹: ۱۴۲) در مورد فرایند تاریخی تبدیل مفعول بهره‌ور به فاعل بهره‌ور و حذف «را» در طی آن مطرح گردید، تأیید می‌شود. یعنی تا پیش از رسیدن به مرحله‌ای که مفعول بهره‌ور تماماً در مقام فاعل بهره‌ور ظاهر شود، طبق قاعده حالت‌بخشی ون‌ولین (108: 2005) مملوک نهاد است و با فعل مطابقه می‌کند و مالک مفعول است و با «را» نشان‌دار می‌شود. درواقع، هم‌آیی مالک با «را» و مطابقه ناقص فعل با مملوک بیانگر مرحله گذار در انتقال تدریجی نقش نهادی از مملوک به مالک است. به این ترتیب، وضعیت میانه این ساخت‌ها و گذرایی پایین محمول موجب شده که زبانی نظیر فارسی در نحو جملات ملکی «بودن» نیز همین موضع میانه را منعکس نماید تا درنهایت، در جملات متناظر ملکی «داشتن»، نقش فاعلی تماماً به مالک واگذار گردد. به بیان دیگر، در عین حال که در جملات ملکی «بودن» مطابقه فعل با مملوک برقرار می‌شود، اما عموماً مطابقه ناقص است و نسبت به شمار التفتاتی ندارد؛ و همین امر باعث شده هرگاه مالک و مملوک هر دو سوم‌شخص باشند (که عموماً چنین است)، مطابقه ناقص با مملوک جمع، حمل بر مطابقه کامل با مالک مفرد شود و این امر از نظر ساختاری خود تسهیل‌گر انتقال نقش نهادی از مملوک به مالک بوده و اتفاقاً بر همین وجه است که دستوریان سهواً مالک را به عنوان نهاد رایب تلقی کرده‌اند. باین حال، در ساخت ملکی «داشتن» که متعاقب آن حاصل آمده، به دلیل گذراتر بودن فعل، نقش نهادی تماماً به مالک واگذار شده و مطابقه همواره با مالک برقرار است و جز اندک مواردی آن‌هم به صورت اختیاری، خبری از حضور «را» در کنار مالک نیست تا در فارسی امروز به کلی «را» از کنار مالک حذف شده و برعکس در کنار مملوک حضور یافته تا مالک را در مقام فاعل و مملوک را در مقام مفعول بازشناسد. جدول زیر، مراحل جابجایی نقش دستوری مالک و مملوک در ساخت‌های ملکی فارسی را نشان می‌دهد:

جدول ۱: تناوب مطابقه و حالت‌نمایی در جملات ملکی فارسی

مثال	نوع ساخت	نشان‌داری با «را»	مطابقه (کامل یا ناقص)	فعل ملکی
سلجوق را چهار پسر بودند.	اسنادی	مالک	مملوک	بودن
تو را با من چه کینه در دل داری؟	اسنادی	مالک (اختیاری)	مالک	مرحله گذار
(من) سال‌هاست این خانه را دارم.	رخدادی	مملوک	مالک	مرحله تثبیت

این گفته در راستای دیدگاه کرافت^۱ (2003: 146-147) مبنی بر عملکرد معکوس دو سلسله‌مراتب مطابقه و حالت‌نمایی است؛ در این معنا که فاعل اولین گزینه برای مطابقه با فعل است و مفعول (ها) اولین گزینه برای نشان‌داری با عناصر حالت‌نما. نتیجه که اگر اسمی با فعل مطابقه کرد، یعنی در جایگاه فاعلی نشسته، و منطقی نیست هم‌زمان با حالت‌نمای «را» نشان‌دار شود؛ چراکه مطابقه در وهله نخست برای فاعل مطرح است و اگر فاعل مطابقه پذیرفت، نیازمند نشان‌داری مضاعف با حالت‌نما (آن‌هم حالت‌نمای فاعلی یا همان «رای» نهادی^۲) نیست و قلت شواهدی از این دست، نشان از دوره گذار دارد.

منظر فوق، برای شواهدی که پیشتر، از هم‌آیی «را» با فاعل (نک مثال‌های ۱۷-۲۱) مطرح شد نیز قابل تعمیم است، گرچه در ظاهر نقضی بر این استدلال به حساب می‌آید. مثال‌های (۱۹-۲۱) تماماً جملات مجهول‌اند و فاعلِ صوری، همان مفعول است و به نوعی تمام‌عیار نبودنِ فاعل در جملات مجهول از طریق هم‌آیی با «را» نشان‌دار شده است.^۳

1. Croft, W.

۲. در این باره، فرض نظام افتراقی مطابقه و حالت‌نمایی محتمل است؛ در این معنا که طبق آنچه کامری (1978) مطرح می‌کند، در چنین ساخت‌هایی که مالک توأمان مطابقه و حالت‌نشانی با «را» دارد، مفروض بداریم که دو نظام مطابقه و حالت‌نمایی به صورت افتراقی عمل می‌کنند؛ پس مطابقه تابع نظام فاعلی-مفعولی، و حالت‌نمایی تابع نظام کنایی-مطلق است. این که چنین موضعی تا چه اندازه قابل دفاع خواهد بود، خود بحث دیگری می‌طلبد، اما به هر حال نظام افتراقی خود گویای دوران گذار هر زبان خواهد بود که مؤید ادعای ماست.

۳. این مسئله نیز مجدداً در بحث پیش‌گفته در پانویس (۱) قابل طرح است.

صدیقیان (۱۳۵۴: ۳۴۹) نقل قولی شفاهی از مرحوم مهرداد بهار می‌آورد که به حدس ایشان در مورد چرایی همراهی فاعل با «را» اشاره دارد و مضمون آن مؤید فرض نگارنده است:

شاید آمدن «را» بعد از نهاد، نشان فاعل صوری در جمله‌هایی با فعل ماضی متعدی در فارسی میانه باشد که در آن فعل به صیغه مجهول برده شده و به مفعول منطقی نسبت داده می‌شده است.
(صدیقیان، ۱۳۵۴: ۳۴۹ به نقل از مهرداد بهار).

و به بیان صدیقیان (۱۳۵۴: ۳۴۹) احتمالاً به صورت قیاسی دامنه این هم‌نشینی در وهله اول برای فاعل افعال متعدی و سپس، برای افعال لازم گسترش یافت. از آن جا که رمزگذاری هر دو موضوع فاعل و مفعول با «را» در تمایز آنها راهگشا نبود، این کاربرد، دیری نپایید و کماکان «را» به مثابه نشانگر انواع مفعول متمایز ماند، تا تمام نقش‌های غیرفاعلی را در تقابل با نقش فاعلی نشان دهد و عملکرد معکوس سلسله‌مراتب مطابقت و حالت‌نمایی، به عنوان راهکاری مطلوب و اقتصادی پابرجا بماند. در تکمیل بحث، انگیزه کاربردشناختی-گفتمانی تناوب ساخت ملکی «بودن» و «داشتن» و رابطه میان حالت‌نمای اضافی و حالت‌نمایی با «را» را دنبال خواهیم کرد.

۳-۳. تعامل حالت اضافی و حالت‌نشانی با «را» و کارکرد آن‌ها

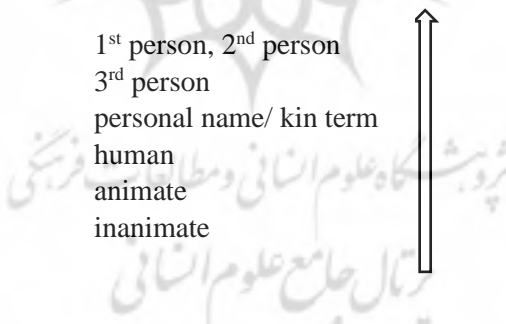
می‌دانیم که ایجاد ساخت ملکی «داشتن» منجر به حذف ساخت ملکی «بودن» نشد، بلکه هر کدام کارکرد معنایی ویژه خود را یافت. جدول زیر روند تغییرات تدریجی ساخت ملکی در فارسی جدید را نشان می‌دهد:

جدول ۲: امکانات بیان رابطهٔ ملکی در فارسی

امکانات بیان رابطهٔ ملکی			دوره‌های فارسی جدید
عبارت وصفی اضافی	جمله ملکی «بودن»	جمله ملکی «داشتن»	
عَلی را کتاب (با «را» اصطلاحاً فک‌اضافه)	عَلی را کتاب است.	-	متقدم
عَلی را کتاب کتاب عَلی	عَلی را کتاب است. کتاب از آن عَلی است.	عَلی را کتاب دارد. عَلی کتاب دارد. عَلی آن کتاب را دارد.	میانی
کتاب عَلی	کتاب برای عَلی است. کتاب مال/واسهٔ علیه.	عَلی کتاب دارد.	متاخر

لاینز (1968: 393) انگیزه تناوب ساخت ملکی و جایگزینی «داشتن» با «بودن» را ناشی از دو عامل می‌داند: الف. قرار دادن اسمی در جایگاه فاعل ساختاری که جاندار باشد و ب. قرار دادن اسمی در جایگاه مبتدا که جاندار باشد. جان‌داری مترتب بر سلسله‌مراتب زیر است:

شکل ۳: سلسله‌مراتب جان‌داری (Dixon, 1994: 85)

طبق دیدگاه دبیرمقدم (۱۳۶۹) که معتقد است «را» نشانگر سازه مبتدایی است و هم‌سو با نظر لاینز، می‌توان به این جمع‌بندی دست یافت که در بدو امر انگیزهٔ نشان‌گذاری مالک با «را» مبتداساختن آن (انگیزهٔ ب) و نه الزاماً قرار دادن آن در جایگاه نهاد (انگیزهٔ الف) بوده است؛ زیرا غالباً مالک جاندار است و حتی اگر هر دو مالک و مملوک جاندار باشند، مالک عموماً در مرتبه بالاتری واقع است. همین امر اجازه داده در جملات (۵)، ۸،

۱۵ و ۱۶) مطابقه با مملوک برقرار شود و مالک با «را» هم آیند باشد. مبتداسازی «را» در مورد مثال‌های (۲۱-۱۷) نیز صادق است که حاوی افعال کنشی‌اند و سازه فاعل یا نایب فاعل همراه با «را» به کار رفته است. اختیاری بودن «را» در این دست مثال‌های اخیر شاهدهی بر این مدعاست که «را» نمی‌تواند نشانگر فاعلی باشد و گرنه حضور اجباری داشت. در مثال‌های (۲۳-۲۲) اختیاری بودن «را» در کنار فاعل تأیید می‌کند که «را» نقش کاربرشناختی و نه نحوی دارد.

(۲۲) من بیاید شد به سیستان. تاریخ سیستان

(۲۳) تو و یاران دل قوی باید داشت. تاریخ سیستان

افزون بر نقش جان‌داری در مبتداسازی مالک، می‌توان به تأثیر معرفگی در تناوب‌های ساخت ملکی فارسی نیز اشاره داشت که در دوره متأخر نیز به طرز بارزی مشهود است. در فارسی امروز ساخت ملکی «داشتن» عمدتاً با مملوک اسم‌جنس یا غیرمشخص همراه است و گرچه گاه مملوک معرفه نیز می‌پذیرد، اما برای مملوک در بالاترین مرتبه معرفگی، قطعاً تنها ساخت اسنادی «بودن» استفاده می‌شود.

(۲۴) الف. من کتاب دارم.

ب. من این کتاب را دارم.

ج. این کتاب مال من/برای من است.

مملوک (این کتاب) در هر دو مثال (۲۴ ب و ج) معرفه است، اما میزان معرفگی آن در جمله (۲۴ ج) بالاتر است. زیرا پاره‌گفت (۲۴ ب) تنها در موقعیتی مفروض است که فی‌المثل شخص با دیدن یک عنوان کتاب در قفسه کتابفروشی آن را بر زبان بیاورد که قطعاً «این کتاب» نه به آن مصداق موجود در قفسه، بلکه به مصداق دیگری دلالت دارد که از نظر عنوان و محتوا با کتاب حاضر یکسان است؛ اما بالعکس پاره‌گفتار (۲۴ ج) وقتی به کار می‌رود که دقیقاً همان مصداق موجود در موقعیت کنونی مورد نظر باشد؛ مانند

وقتی که شخص به کتاب خود روی میز کار دوستش اشاره کند و پاره گفت (۲۴ ج) را به زبان آورد.

در انگلیسی نیز وضعیت مشابه است:

- (25) a. The book is John's.
b. *A book is John's.
c. John has a book.
d. *John has the book. (Lyons, 1968: 389-390)

می توان نتیجه گرفت اسم جنس بودن نهاد/ مملوک در ساخت های اسنادی قدیم (مثل «شما را خبر نبود») آن را از نظر معناشناختی و اطلاعاتی نسبت به مالک در اولویت پایین تری قرار می داده و همین امر موجب شده، برخلاف ترتیب بی نشان که نهاد (مملوک) در آغاز است، غالباً مالک به عنوان سازه مبتدایی جایگاه آغازین را اشغال کند. پس، به واقع آنچه غلامرضایی (۱۳۹۴: ۱۵۵) در مثال (۸) با استناد به ترتیب سازه ای در ساخت اسنادی، مسند و بخشی از گزاره تلقی کرده، خود نهاد است که از قضا با فعل نیز مطابقت دارد، ولی به لحاظ ترتیب در جایگاه بی نشان خود نیست؛ چراکه مالک (سلجوق) نسبت به مملوک (چهار پسر) در بالاترین مرتبه معرفگی واقع است، و مالک را مبتدا می کند. اثبات قطعی تأثیر معرفگی و تعامل آن با جان داری در تغییر ترتیب سازه ای بی نشان و حتی برقراری مطابقت ناقص با مملوک، نیازمند بررسی پیکره های فارسی در بازه دست کم چند قرن منتهی به دوره متأخر است که فراوانی هر دو ترتیب سازه ای را دقیقاً به دست دهد و متأسفانه، مجال چنین جست و جویی برای نگارنده فراهم نبود.

کینان^۱ (1976) در مطالعه ای بین زبانی، برای مفهوم فاعلیت^{۳۰} مشخصه معرفی می کند که در دو دسته ویژگی های رفتاری و رمز گذاری^۲ قرار می گیرند. مشخصه های فاعلی با گستردگی متفاوتی اعمال می شوند و حتی ممکن است بر بیش از یک گروه اسمی در سطح بند توزیع شوند. پس فاعلیت، مفهومی مدرج و چندعاملی^۳ است و از نظر تاریخی

1. Keenan, E.
2. behavioral and coding properties
3. multifactorial

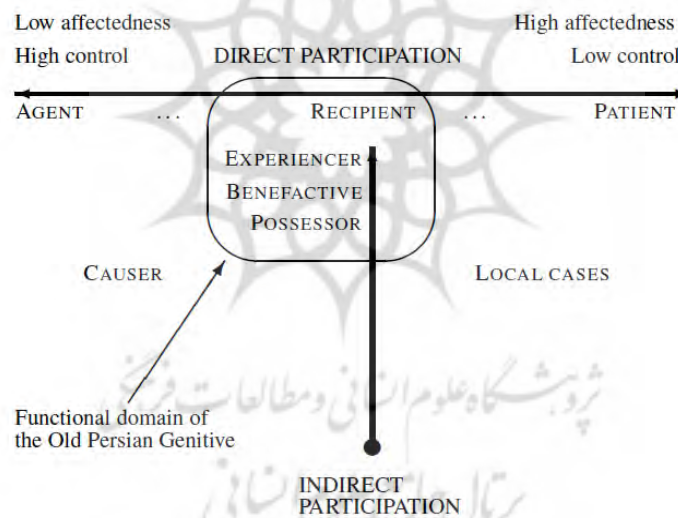
نیز، می‌توان تغییر تدریجی میزان فاعلیت یک گروه اسمی را شاهد بود. از پیروان این دیدگاه می‌توان به کامری^۱ (1978)، کول^۲ و همکاران (1980) و استیوال و مای‌هیل^۳ (1988) اشاره کرد. کول و همکاران نظریه‌ای مطرح ساختند مبنی بر آن که ویژگی‌های فاعل می‌تواند به تدریج از یک گروه اسمی به گروه اسمی دیگر منتقل شود، به نحوی که در نهایت، گروه اسمی دوم به فاعلی تمام‌عیار در آن ساخت تبدیل گردد. بنابراین، در ساخت‌های ملکی می‌توان تغییر نهاد/فاعل از مملوک به مالک را انتظار داشت. زیرا گرچه مملوک هسته ساخت ملکی است، اما اساساً مالک در مرتبه بالاتر جان‌داری است.

با وجود این، بحث مهم دیگر چنان که در جدول (۲) مشهود است، به چگونگی تناوب حالت اضافی و حالت‌نشانی با «را» در ساخت ملکی فارسی مربوط است. به گفته هیگ^۴ (2008) در زبان‌های ایرانی قدیم حالت‌های مفعول غیرصریح^۵ و اضافی^۶ دو حالت متمایز بوده‌اند که در زبان‌هایی هم‌چون اوستایی محفوظ مانده‌اند، اما در فارسی باستان حالت دستوری مفعول غیرصریح به کل از میان رفت و کارکرد دستوری حالت اضافی به هر دو حالت نحوی گسترش یافت. به همین دلیل است که متخصصان فارسی باستان گاه از این حالت ادغامی، با عنوان gen./dat. یاد می‌کنند. به نظر هیگ (2008: 47) حالت اضافی چندکارکردی است که مسامحاً می‌توان آن را نقش‌نمای حالت برای تمام مفعول‌ها به‌عنوان حالت‌نمای غیرفاعلی^۷ در تقابل با نقش فاعلی دانست. پس حالت اضافی حالتی ساختاری است نه معنایی. از نظر بنونیست^۸ (1968) نظر به تعدد کارکرد این حالت‌نمایی، کارکرد مرکزی حالت اضافی، شامل بازنمایی نقش معنایی بهره‌ور و سایر گستره‌های شعاعی آن یعنی نقش‌های معنایی مالک و پذیرا^۹ می‌شود. کنت^{۱۰} (1953: 80-81) نیز تا یازده کاربرد برای حالت اضافی برمی‌شمرد. هیگ (2008: 58) معتقد است تمامی این تنوعات

-
1. Comrie, B.
 2. Cole, P.
 3. Estival, D., & Myhill, J.
 4. Haig, G.
 5. dative
 6. genitive
 7. oblique
 8. Benveniste, E.
 9. recipient
 10. Kent, R.

کارکردی زیر چتر نقشی واحد با عنوان بیان مشارکت غیرصریح^۱ قابل جمع‌اند. به نظر هیگ، در تمامی کارکردهای اضافی، هستانی دارای درک، یعنی موجودی ذی‌شعور که نه کنشگر و نه کنش‌پذیر است، از فعل منتفع می‌شود یا چنین به نظر می‌آید که منتفع شده. او معتقد است مفهوم مشارکت غیرصریح تلویحاً بیانگر دریافت ذهنی است؛ یعنی خودآگاهی به منافع و مصالح شخصی؛ بنابراین، در مراتب بالای مشارکت غیرصریح، عموماً موجود انسانی این نقش را عهده‌دار است. این دیدگاه هیگ، یادآور موضع لاینز (1968: 393) است که پیشتر در مورد نقش جان‌داری و فاعلیت از نظر گذشت. هیگ (2008: 60) نقش‌های حالت اضافی در فارسی باستان را در تطبیق با منظر خود به صورت زیر ارائه می‌دهد:

شکل ۴: کارکرد حالت اضافی در فارسی باستان برگرفته از هیگ (2008: 61)

هیگ تبدیل گروه اسمی از مشارک غیرمستقیم به مشارک مستقیم را نه تنها امری محتمل، بلکه روندی کاملاً طبیعی در زبان می‌داند که اجازه می‌دهد کارکرد عام حالت اضافی در بیان نقش غیرفاعلی به نقش فاعلی نیز گسترش یابد:

1. indirect participation

زنجیره گسترش نقش مشارک غیرمستقیم به مشارک مستقیم (Haig, 2008: 70)
بهره‌ور < مالک < کنشگر

قرابت معنایی نقش‌های مالکیت و کنشگری بارها در آثار مختلف بیان شده است (Palancar, 2002: 225-227). به‌واقع، وجه اشتراک مرکزی میان بهره‌ور، مالک و کنشگر، مشخصه ذی‌شعوری^۱ یا به بیان عام‌تر ویژگی [+human] است. پس جان‌داری تقریباً همیشگی مالک که آن را در مرتبه بالاتری نسبت به مملوک قرار می‌دهد، فضای تغییر نهاد از مملوک به مالک را به دست می‌دهد.

اما در تعیین رابطه حالت اضافی و نقش‌نمایی با «را» موضوع را با این یادآوری پی می‌گیریم که در هر دو ساخت ملکی «داشتن» و «بودن» «را» در هم‌نشینی مالک واقع می‌شود و البته اشاره داشتیم حضور آن در کنار مالک برای فعل «داشتن» اجباری نیست و اتفاقاً در غالب موارد بدون «را» است. ابوالقاسمی (۱۳۸۵: ۲۸۷) تصریح می‌کند «در فارسی میانه rāy برای نشان دادن کسی یا چیزی به کار می‌رود که کار برای آن انجام می‌گیرد» و این یعنی همان بازنمایی نقش معنایی بهره‌ور که هیچک (2008: 70) معتقد است می‌تواند از مشارک غیرمستقیم به مشارک مستقیم (یعنی کنشگر) تبدیل شود و مسیر میانی در این تبدیل را نقش مالک می‌داند و گفتیم در جملات ملکی فارسی نیز «را» بیانگر مالک است. از طرفی، ابوالقاسمی (۱۳۸۵: ۵۰) اشاره می‌کند که در فارسی دری، گاهی رابطه میان مضاف و مضاف‌الیه با «را» نشان داده می‌شود؛ هم‌چون مثال زیر:

(۲۶) قامت شده خم غضنفران را (=قامت غضنفران) خاقانی

در مثال فوق، حالت‌نمایی با «را» جایگزین حالت اضافی ملکی است که کماکان پس از عنصر مالک نشسته است؛ یعنی نقش معنایی گسترش‌یافته از بهره‌ور، با «را» همراه شده و بنابراین می‌توان به این تعمیم دست یافت که میان حالت‌نمایی اضافی و نشان‌گذاری با «را» در فارسی هم تناسب کارکردی وجود دارد و هم طبق الگوی هیچک (2008) می‌توان

1. sentience

انتظار داشت در هر دو راه کار، رابطه نحوی نهادی/فاعلی و نقش معنایی کنشگری برای مالک برجسته شود. «را» نشانی به مالک استقلال نحوی می‌دهد و آن را از رابطه اضافی با هسته مملوک خارج می‌کند. برجستگی کنشگر، به ویژه برای فعل «داشتن» محرز است، زیرا این فعل، پیش از رسیدن به معنای مالکیت، در معنای اصلی خود در مفهوم «در قبضه گرفتن» و «به چنگ آوردن» به کار می‌رود که نقش فاعل را در حد اعلامی کنشگری برجسته می‌سازد. بنابراین، «داشتن» در معنای مالکیت نیز می‌تواند تلویحاً متضمن مراتبی (هرچند تخفیف یافته) از کنشگری فاعل باش. پس، برای اولویت بخشی فاعل، نیاز مبرمی به نشان گذاری با «را» ندارد و به راحتی می‌تواند از حضور آن فارغ شود. این امر خصوصاً طبق دو اصل اقتصاد و تصویر گونگی به عنوان دو انگیزه اصلی سهولت پردازشی تقویت می‌شود. گرچه نشان داری با «را» در وهله اول با هدف استقلال مالک از مملوک به کار رفته و به مالک مجال داده بنا به مختصات کنشگری، جایگاه خود را در مقام فاعل بازتعریف کند، اما چون تمایل اهل زبان بر حفظ تمایز صوری موضوع‌های فاعلی و مفعولی است و عموماً «را» نقش نمای غیرفاعلی شناخته می‌شود، هم‌آیی «را» با مالک در جملات ملکی «داشتن» هم چون مثال‌های (۲ و ۳ و ۷) دیری نمی‌پاید و باز «را» را به عنوان نقش نمای حالت غیرفاعلی متمایز می‌شود.

بحث تکمیلی متوجه اجباری و اختیاری بودن «را» در جملات ملکی «بودن» و «داشتن» است. گفتیم، «بودن» بنا به اسنادی بودنش، چندان قوتی در ایجاد جایگاه نحوی فاعل برای نقش معنایی بهره‌ور ندارد و رابطه نحوی اساساً از طریق حالت اضافی میان مالک و مملوک ایجاد می‌شود که به مملوک نقش نهادی می‌دهد؛ و نشان داری با «را»، اجازه می‌دهد که کانون توجه در این ساخت از مملوک به مالک انتقال یابد. بنابراین، چون حضور «را» در کنار مالک تنها ابزار این انتقال است، حذف آن امکان‌پذیر نخواهد بود. این تحلیل هم‌چنین توضیح می‌دهد که چرا در ساخت‌های ملکی «بودن» هم چون مثال‌های (۱۲ و ۱۳ و ۱۴) سازه هم‌آیند با «را» می‌تواند در هر سه موضع آغازی، میانی و پایانی قرار گیرد؛ زیرا مادامی که نقش نحوی با ابزار صوری رمز گذاری شود، دستور فارسی محدودیتی بر ترتیب سازه‌ای اعمال نمی‌کند. در واقع، طبق آن چه پیشتر، در اثنای همین بخش، به نقل از لاینز

(393: 1968) اشاره کردیم حضور «را» در کنار مالک «بودن» به منظور برجستگی آن از حیث جان‌داری است که به تدریج زمینه‌ساز تغییر موضع آن به جایگاه فاعلی خواهد شد. از سویی دیگر «داشتن» ملکی، با اتکاء به معنای اصلی خود، حامل معنای کنشگری برای موضوع فاعلی خود ولو در سطح تخفیف‌یافته تر هست و نقش مالک که در موضع میانی پیوستار هیگ (70: 2008) واقع شده، به راحتی می‌تواند توسط محتوای معنایی «داشتن» در موضع فاعلی بازنمایی شود. بنابراین، اعطای جایگاه فاعلی به نقش معنایی مالک بدون ابزار صوری تحقق‌پذیر است؛ خصوصاً که ترجیح فارسی بر تقابل‌دهندگی نقش غیرفاعلی توسط «را» است. به هر حال در این مرحله گذار، حضور اختیاری «را» جنبه کاربردی مبتداسازی دارد (دبیرمقدم، ۱۳۶۹ و Lyons, 1968: 393)؛ و چون مبتداسازی از ارکان حیاتی در دستوری بودن جمله نیست، حضور «را» در کنار فاعل/مالک «داشتن» (مثال‌های ۶ و ۷) و غیبت آن در بسیاری دیگر از مثال‌ها، نظیر جمله (۲۷) تبیین می‌شود:

(۲۷) تو و یاران دل قوی باید داشت. تاریخ سیستان

البته برای این مشاهده توضیح موازی دیگری نیز طبق دیدگاه کامری (1978) مفروض است که می‌گوید گاه زبان در مطابقه از نظام فاعلی-مفعولی و در حالت‌نمایی از نظام کنایی-مطلق تبعیت می‌کند و این امر وابسته به نقش معنایی مشارکین در رخداد است، مادامی که هیچ کدام از دو موضوع نتوانند به عنوان موضوع سرنمون کنشگر و کنش‌پذیر تلقی شوند. پس، می‌توان چنین فرض کرد که مالک، فاعل است با دو نشان‌گذاری موازی در دو نظام مختلف. به هر حال این فرض نیز مؤید مطالب پیش‌گفته است و منافاتی ندارد، گرچه نگارنده به آن ورودی نداشته است (نک. دبیرمقدم ۱۸۲-۲۲۳: ۱۴۰۲؛ 2018).

با توسل به نقش مبتداسازی «را»، هم‌چنین می‌توان حضور اختیاری آن در کنار فاعل جملات غیرملکی، هم‌چون مثال (۲۲) را توضیح داد؛ و حتی توضیح داد چرا در تمام جملاتی که «را» حضور اختیاری دارد، همواره تمایل بر قراردادن سازه «را»یی در آغاز، یعنی جایگاه مبتدا، است.

(۲۸) من ببايد شد به سيستان. تاريخ سيستان

نادر بودن مثال‌هایی نظیر (۵، ۸، ۱۵، ۱۶) هم‌چنین نشان می‌دهد که تنها وقتی مملوک به طرز بارزی هم در سلسله‌مراتب جان‌داری و هم از حیث مبتدایی بر مالک پیشی گیرد، مطابقه کامل می‌پذیرد و رجحان مطابقه ناقص روند انتقال نقش فاعلی از مملوک به مالک را تسریع و تسهیل می‌کند.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در مقایسه دو ساخت ملکی «بودن» و «داشتن» محرز شد حضور «را» برای فعل «بودن» اجباری و برای «داشتن» اختیاری است؛ اما در هر دو، «را» تنها هم‌نشین مالک است. اصلی‌ترین مناقشه آن بود که دستوریان، در مورد نقش اسم هم‌آیند با «را» در ساخت‌های ملکی اتفاق نظر نداشتند و برخی آن را نهاد/فاعل و برخی دیگر، مفعول می‌دانستند. با توسل به مطابقه نشان دادیم، گرچه کمتر شواهدی می‌توان یافت که فعل با مملوک مطابقه کامل داشته باشد؛ اما هرگز مثالی یافت نشد که نشان دهد، مطابقه به قطع و یقین با مالک برقرار شده و تمام شواهد موجود در زمره مواردی بودند که بنا به سوم شخص بودن هر دو عنصر مالک و مملوک، می‌توان فرض مطابقه ناقص با مملوک (جمع) را نیز موجه دانست و نه الزاماً مطابقه کامل با مالک (مفرد). پس به استناد مطابقه، مملوک باید در جایگاه نهادی باشد، و مالک که همان سازه هم‌نشین با «را» است، جایگاه مسند/مفعولی دارد. اما هم‌نشینی مالک با «را» (ولو به صورت اختیاری) در «داشتن» ملکی در دوران متقدم، آن‌هم در حالی که با فعل نیز مطابقه دارد و بر سر فاعل بودن آن در بین دستوریان اتفاق نظر حاصل است، نه تنها فرض نهاد بودن مالک را کماکان محتمل می‌داشت، بلکه با شواهدی از ساخت‌های غیرملکی که فاعل با «را» همراه شده، تقویت می‌شد و به این ترتیب استدلال اولیه در چالش دوباره قرار گرفت. فرض نگارنده آن بود که دوگانگی رفتار هر دو عنصر مالک و مملوک چه در بحث مطابقه و چه در موضوع نشان‌داری با «را»، می‌تواند برخاسته از آن باشد که نقش نحوی سازه‌ها در این جملات در طول زمان به تدریج جابجا

شده است. در این معنا که در ساخت‌های ملکی، در آغاز مملوک نقش نهادی برعهده داشته و به مرور زمان، انگیزه تغییر فاعل از مملوک به مالک احتمالاً ابتدا در خود ساخت‌های ملکی «بودن» و سپس، در تناوب ملکی «داشتن» ایجاد شده است. حتی فراوانی مطابقت ناقص به جای مطابقت کامل با مملوک شاهدهی بر این مدعاست که مملوک از موضع چندان استواری برای اشغال جایگاه نهادی برخوردار نبوده و بنابراین، برخی و نه همه رفتارهای نهادی را در خود نمایان کرده است. به‌واقع، در فارسی هر دو ساخت ملکی، تا پیش از رسیدن به مرحله تثبیت، وضعیت بینابینی اتخاذ کردند که موجب شد توأمان به هر دوشق اسنادی و رخدادی بودن از جنبه‌هایی متمایل شوند؛ یعنی در عین حال که اسنادی‌اند و بنابراین توجه ساخت معطوف به مملوک به عنوان نهاد است، به مالک نیز از جنبه‌هایی رجحان داده و آن را برجسته کنند. برجستگی مالک در هر دو فعل ملکی «بودن» و «داشتن» به عوامل معناشناختی و گفتمانی ویژه‌ای هم‌چون جان‌داری، معرفگی و مبتدا شدن وابسته است که از حیث تاریخی نیز تأیید می‌شود. قطعاً برجستگی مالک در تناوب «داشتن» ملکی به مراتب بیشتر است و چنین است که در فارسی امروز، مالک در «داشتن» توانسته در مقام فاعل تمام‌عیار ایفای نقش کند و «را» در کنار مملوک ظاهر شود و این ساخت‌ها دیگر رخدادی و نه اسنادی‌اند.

اما در چگونگی و چرایی تناوب روابط نحوی در محمول‌های ملکی با اتکا به نقش‌های معنایی و تأثیر آنها در سازمان‌دهی ساختار نحوی جمله نشان دادیم، دو موضوع مالک و مملوک، فرانش‌هایی هستند که از دو قطب بی‌نشان فاصله گرفته و در موضعی تقریباً میانی و البته متمایل به قطب متحمل جای گرفته‌اند؛ هم‌چنین مجاورت بلافصل نقش معنایی مملوک با کنش‌پذیر، و نیز مالک با مملوک اجازه می‌دهد روابط نحوی، به تبع این هم‌نشینی در طی زمان دستخوش تغییر گردد. سپس، چگونگی این تغییر در زمانی را ابتدا در انتقال عبارت اسمی ملکی به ساخت اسنادی «بودن» و سپس در انتقال ساخت اسنادی «بودن» به «داشتن» دنبال کردیم. این منظر، برای شواهدی از هم‌آیی «را» با فاعل در جملات غیرملکی نیز قابل تعمیم است. زیرا عموماً جملات مجهول هستند و فاعل صوری در واقع، همان مفعول است و به نوعی تمام‌عیار نبودن فاعل در جملات مجهول از طریق هم‌آیی با

«را» نشان‌دار شده است و در معدود مواردی که فاعل فعل متعدی یا لازم نیز با «را» همراه شده، عامل هم‌نشینی قیاس است که پس از اندک زمانی، دوباره «را» به نقش اصلی خود یعنی نشان‌گذاری حالت‌های غیرفاعلی بازگشته و دیگر در کنار فاعل به کار نرفته است. در مسیر تحولات ساخت ملکی در فارسی با توجه به شواهد سه دوره متقدم، میانی و متأخر در فارسی جدید، چگونگی تحول حالت‌نمایی در ساخت ملکی و رابطه میان حالت اضافی و نشان‌گذاری با «را» بحث شد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Fatemeh Bahrami <http://orcid.org/0000-0002-0944-9707>

منابع

- ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۸۵). دستور تاریخی زبان فارسی. تهران: سمت.
- محمد بن مشور. (۱۳۹۹). اسرارالتوحید. ویرایش زینب یزدانی. تهران: تیرگان.
- بهار، محمد تقی. (۱۳۸۹). تاریخ سیستان. تهران: اساطیر
- بهار، محمد تقی. (۱۳۹۳). سبک‌شناسی، جلد اول. تهران: زوآر.
- بهرامی، فاطمه. (۱۳۹۲). بررسی دستوری و رده‌شناختی نمایه‌سازی مفعول در زبان فارسی. رساله دکتری، دانشگاه اصفهان.
- ابوالقاسم بن غسان. (۱۳۹۳). تاریخ برامکه. تهران: اساطیر.
- ابوالفضل بیهقی. (۱۳۹۶). تاریخ بیهقی. تهران: مهتاب.
- حاجتی، عبدالخلیل. (۱۳۵۸). فعل لازم و «را» در زبان فارسی. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تربیت معلم، ۵، ۱۸۵-۲۱۱.
- دبیرمقدم، محمد. (۱۳۶۹). پیرامون «را». زبان‌شناسی، ۷ (۱)، ۱-۶۰.
- دبیرمقدم، محمد. (۱۳۹۹ [۱۴۰۱]). زبان‌شناسی نظری. تهران: سمت.
- دبیرمقدم، محمد. (۱۳۹۲ [۱۴۰۲]). رده‌شناسی زبان‌های ایرانی. تهران: سمت.

- خاقانی شروانی. (۱۴۰۴). دیوان. تهران: زوار.
- محمد بن سلیمان راوندی. (۱۳۸۶). *راحة الصدور و آیه‌السرور در تاریخ آل سلجوق*. تهران: اساطیر.
- فرامرز بن خداداد ارجانی. (۱۴۰۳). *سمک عیار*. ویرایش پرویز ناتل خانلری. تهران: آگاه
- صادقی، علی اشرف. (۱۳۴۹). «را» در زبان فارسی امروز. *زبان و ادب فارسی: نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز*، ۹۳، ۹-۲۲.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۳۳). *لغت‌نامه دهخدا*. جلد اول. تهران: دانشگاه تهران.
- صدیقیان، مهین. (۱۳۵۴). «را» حرف نشانه نهاد. *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران* ۳-۴، ۳۴۵-۳۵۱.
- صدیقیان، مهین. (۱۳۶۶). فاعل مفرد، فعل جمع. *نشر دانش*، ۳۹، ۲۴-۲۹.
- طاهری، حمید. (۱۳۸۷). جستاری در دستگاه مطابقه زبان فارسی بر اساس تحلیل زبان کتاب «فرار از مدرسه». *زبان و ادب فارسی: نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز*، ۲۰۷، ۱۱۸-۱۰۳.
- غلامرضایی، محمد. (۱۳۹۴). *سبک‌شناسی نثر پارسی از قرن چهارم تا قرن سیزدهم*. تهران: سمت.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۸۳). *فعل و گروه فعلی و تحول آن در زبان فارسی*. تهران: سروش.
- رشیدالدین میبیدی. (۱۳۹۳). *کشف الاسرار و عدة الابرار (ویرایش بهروز ثروتیان)*. تهران: بین‌الملل.
- علی بن عثمان هجویری. (۱۴۰۰). *کشف المحجوب (چاپ سیزدهم)*. تهران: سروش
- امام محمد غزالی. (۱۴۰۳). *کیمیای سعادت*. تهران: نگاه.
- سعدی. (۱۴۰۳). *گلستان (چاپ هفدهم) (ویرایش غلامحسین یوسفی)*. تهران: خوارزمی.
- سلطان بهاء ولد. (۱۳۹۹). *معارف (چاپ هشتم)*. تهران: هروی.
- معزی پور، فرهاد. (۱۳۹۷). «را» نشانه مبتدای ثانویه؟. *دستور*، ۱۴، ۱۲۸-۷۵.
- نجفی، ابوالحسن. (۱۳۶۶). «را» پس از فعل. *نشر دانش*، ۷(۶)، ۱۸-۱۹.
- نوروزی، حامد و قربانی جویباری، کلثوم. (۱۳۹۴). دو منشأ مختلف برای عدم انطباق شناسه فعل و نهاد در فارسی نو. *نشریه ادب و زبان*، ۱۸ (۳۷)، ۲۶۴-۲۸۳.
- وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۸۴). *مطابقت فعل با نهاد، متمم، مضاف‌الیه*. *نامه فرهنگستان*، ۲۵، ۳۲-۴۱.

References

- Abolghassemi, M. (1996). *A Historical Grammar of the Persian Language*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Bahar, M. T. (2014). *Stylistics (Vol. 1)*. Tehran: Zavvar. [In Persian]

- Bahrami, F. (2014). *A Grammatical and Typological Analysis of Object Indexation in Persian* [Doctoral Dissertation. University of Isfahan]. [In Persian]
- Barðdal, J., & Smitherman, T. (2013). The quest for cognates: A reconstruction of oblique subject constructions in Proto-Indo-European. *Language Dynamics and Change*, 3, 28-67. <https://doi.org/10.1163/22105832-13030101>
- Benveniste, E. (1968). Mutations of linguistic categories. In W. Lehman & Y. Malkiel (Eds.), *Directions for Historical Linguistics: A Symposium* (pp. 83-94). Austin: University of Texas Press.
- Brunner, C. (1977). *A Syntax of Western Middle Iranian*. New York, Delmar: Caravan Books.
- Cole, P., Herbert, W., Hermon, G., & Sridhar, S. N. (1980). The acquisition of subjecthood. *Language*, 56, 719-743.
- Comrie, B. (1978). Ergativity. In W. P. Lehmann (Ed.), *Syntactic Typology: Studies in the Phenomenology of Language*, (pp. 329-94). Austin: University of Texas Press.
- Croft, W. (2003). *Typology and Universals* (2nd ed.). University of Manchester: Cambridge.
- Dabir-Moghaddam, M. (1990). On Postposition ra in Persian. *Iranian Journal of Linguistics*, 7(1), 2-60. [In Persian]
- Dabir-Moghaddam, M. (2004). *Theoretical Linguistics*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Dabir-Moghaddam, M. (2013). *Typology of Iranian Languages*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Dabir-Moghaddam, M. (2018). Non-canonical subject construction in endangered Iranian Languages: Further investigation into the debates on the genesis of ergativity in Iranian Languages. In S. Gholami (Ed.), *Endangered Iranian Languages* (pp. 9-40). Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Dehkhoda, A. A. (1954). *Dehkhoda Dictionary* (Vol. 1). Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Dixon, R. M. W. (1994). *Ergativity*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511611896>
- Estival, D., & Myhill, J. (1988). Formal and functional aspects of the development from passive to ergative systems. In M. Shibatani (Ed.), *Passive and Voice* (pp. 441-492). Amsterdam: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/tsl.16.15est>

- Farshidvard, K. (2004). *Verb and Verb Phrase and Its Development in Persian*. Tehran: Soroush. [In Persian]
- Gholamrezaei, M. (2015). *Stylistics of Persian Prose from the Fourth to the Thirteenth Century*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Haig, G. L. J. (2008). *Alignment Change in Iranian Languages: A Construction Grammar Approach*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110198614>
- Hajti, A. K. (2006). Intransitive Verb and “Râ” in Persian. *Journal of Faculty of Literature and Human Sciences in Teacher Training University*, 5, 185-211. [In Persian]
- Karimi, S. (1989). *Aspects of Persian syntax, specificity and the theory of grammar* [Doctoral Dissertation. University of Washington].
- Keenan, E. L. (1976). Toward a universal definition of “subject”. In C. Li (Ed.), *Subject and Topic* (pp. 303-333). New York: Academic.
- Keenan, E. L., & Comrie, B. (1977). Noun phrase accessibility and universal grammar. *Linguistic Inquiry*, 8, 63-100.
- Kent, R. G. (1953). *Old Persian: Grammar, Text, Lexicon*. New Haven: American Oriental Society
- Lambton, A. (1953[1884]). *Persian Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lazard, G. (1982). Le morpheme ra en Persan et les relations actanciennes, *Bulletin de la Societe de Linguistique de Paris*, 73(1), 177-208.
- Lyons, J. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lazard, G. (1982). Le morpheme ra en Persan et les relations actanciennes, *Bulletin de la Societe de Linguistique de Paris*, 73(1), 177-208.
- Moezzi-pour, F. (2018). “Ra” a secondary topic marker?. *Grammar*, 14, 75-128. [In Persian]
- Najafi, A. (1987). Postverbal “Ra”. *Science Expansion*, 7(6), 18-19. [In Persian]
- Norouzi, H., & Ghorbani-Juybari, K. (2015). Two different origins for the disagreement of the verb and subject in New Persian. *Journal of Literature and Language*, 18(37), 264-283. [In Persian]
- Palancar, E. (2002). *The Origin of Agent Markers*. Berlin: Akademie Verlag. <https://doi.org/10.1075/sl.29.2.12mal>

- Pavey, E. L. (2010). *The Structure of Language: An Introduction to Grammatical Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511777929>
- Rahimian, J., & Hajiani, F. (2009). Semantic-pragmatic function of râ in Persian: a diachronic and synchronic study. *Journal of Indo-European Studies Monograph*, 56, 399-420.
- Roberts, J. (2005). Râ in Persian and information structure. Available on <https://rrg.caset.buffalo.edu/>
- Sadeghi, A. A. (1970). "Râ" in the Contemporary Persian. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities of Tabriz University*, 93, 9-22. [In Persian]
- Seddighian, M. (1975). "Râ" as a subject marker. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities of University of Tehran*, 3-4, 345-351. [In Persian]
- Seddighian, M. (1987). Singular subject, plural verb. *Science Expansion*, 39, 24-29. [In Persian]
- Shokouhi, H., & Kipka, P. (2003) A discourse study of Persian râ. *Lingua*, 113(10), 953-966. [https://doi.org/10.1016/S0024-3841\(02\)00145-6](https://doi.org/10.1016/S0024-3841(02)00145-6)
- Stassen, L. (2009). *Predicative Possession*. Oxford: University Press.
- Taheri, H. (2008). A Survey on the Persian Agreement system based on the language analysis of the book "Escaping from the School". *Journal of the Faculty of Literature and Humanities of Tabriz University*, 207, 103-118. [In Persian]
- Vahidian-Kamyar, T. (2005). The Agreement of the verb with the subject, complement, and Possessor. *Nāmeḥ-ye Farhangestān*, 25, 32-41. [In Persian]
- Van Valin, R. D. (1996). Role and Reference Grammar. In K. Brown & J. Miller (Eds.), *The Concise Encyclopedia of Syntactic Theories* (pp. 281-294). Oxford: Pergamon.
- Van Valin, R. D. (2005). *Exploring the Syntax-Semantics Interface*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511610578>

استناد به این مقاله: بهرامی، فاطمه. (۱۴۰۴). ساخت موضوعی افعال ملکی در آینه نظام حالت‌نمایی و مطابقت فارسی.

doi: 10.22054/ls.2024.79135.1643 .۱۲۰۸۱، ۱۲ (۲۲)، علم زبان،

Language Science Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.